

Geréb Zsolt: <i>95 éves dr. Nagy József (Zsolt 133)</i>	151
AZ: <i>Dr. Nagy József életrajzi adatai</i>	154

THEOLOGIA BIBLICA

Molnár János: <i>Sulamit érkezése. Énekek Éneke 3,6–11</i>	156
Pap Géza: <i>A „pusztító utálatosság” az eszkatológiában (I.)</i>	164

THEOLOGIA PRACTICA

Köő László: <i>A konfirmációt megelőző katekézis célkitűzése és anyagbeosztása</i>	176
Bányász Réka: <i>Szerepek és szabályok a hagyományos és modern társadalmak családjában (II.)</i>	182

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Geréb Pál: <i>Barth Károly Egyházi dogmatika című művének összefoglaló ismertetése</i>	192
Pásztori Kupán István: <i>Új keresztyén életrend a Római Birodalomban</i>	198
Visky S. Béla: <i>Teológiai szempontok a kreáció–evolúció vitához</i>	206

HISTORIA ECCLESIAE

Tótkés István: <i>Dávid Gyula, a koronázatlan erdélyi református püspök (1902–1987)</i>	226
Németh Zoltán: <i>D. dr. Dávid Gyula munkássága</i>	250
Sándor Attila: <i>A 17–18. századi református egyház hétköznapjai</i>	256
Pál Éva: <i>Belmisszió a két világháború között (II.)</i>	264
Gavrucza Emese: <i>Kálmán, Genf és a genfi Akadémia (III.)</i>	271
Barabási Endre: <i>A Vasárnapi Iskolai Szövetség</i>	278
Fontes.....	281

VARIA

Bibliopolium

Lézlai Lehel: <i>Varga István: Hermeneutikai írások. I–II. Bevezetés a szent hermeneutikába (1821). Bibliai hermeneutika (1807). Az ótestamentum hermeneutikája (1807). Az újtestamentum hermeneutikája (1816)</i>	286
Bányai László: <i>Raymond A. Moody: Élet a halál után. A fényen túl</i>	288
Sylvester Réka: <i>Az Öszövetség a szószerken</i>	290
Szilágyi Zoltán: <i>Dr. Fekete Károly: A gyülekezetépítés szolgálatában</i>	291
dr. Péter Miklós: <i>Pap Géza: Vigyázzatok! Tanítás az utolsó időkről</i>	293

Novum

Adorjáni Zoltán: <i>Akadémiai estéek a kolozsvári Protestáns Teológián</i>	295
Az Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésénél kapható könyvek listája.....	297

ISSN 0254-4458

Kiadja az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa
Felelős szerkesztő: dr. Buzogány Dezső
Főszerkesztő: Adorjáni Zoltán
Szerkesztőség és kiadóhivatal: 3400 Kolozsvár, Király utca
(str. I. C. Brătianu) 51. sz.
Telefon: 064-192 453
Bankszámla: 45 10 2 32 2 BCR

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza

✠ Készült a Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának nyomdájában
Felelős vezető: Tonk István

Pásztori Kupán István

Nagyenyed

Új keresztyén életrend a Római Birodalomban

A proprium mustármagja és kovásza*

A keresztyén egyház születése pillanatától, az első pünkösdtől fogva szüntelenül arra törekszik – mondhatni arra kényszerül –, hogy nem csupán Isten Igéjéhez, hanem a fennálló politikai rendhez és hatalomhoz mérten határozza meg magát. Az Úr Jézus adófizetéssel kapcsolatos válasza, mely a szinoptikus evangéliumokban maradt fenn¹ – „adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené” – minden kor számára világosnak tűnt ugyan, de ezen választ mégsem egybehangzóan értelmezik a különböző korok keresztyén teológusai. Jelen vizsgálódásunk középpontjában az első évszázadok keresztyéneinek és két fontosabb eretnek csoportnak – a novatianusoknak, illetve a donatistáknak – a politikai magatartása áll, melyet egyrészt Isten Igéjének fényében, illetve a Római Birodalom hol ellenséges, hol közömbös, hol pedig támogató viszonyulása közepette kellett újra meg újra átgondolniuk.

Két fő korszakra oszthatjuk az ókeresztyén egyház politikai státusváltásának történetét: a kettő közötti döntő fordulópontot Nagy Konstantin 313-as Milánói (Mediolanum) Ediktuma képezi.

Természetesen, az első korszak (pünkösdtől 313-ig) egyáltalán nem homogén abban az értelemben, hogy az egyház helyzete rapszodikusan váltakozott a teljes illegálitás, illetve a megtúrtság állapotai között, mellyel párhuzamosan fel-fellángolt, majd időre ismét lecsillapodott a keresztyének központilag irányított üldözése. Ebben a korszakban az egyház vezetői és tagjai számára Jézus Hegyi Beszédének következő mondata jelentette a vigasztalást: „Boldogok vagytok, ha szidalmaznak és háborgatnak titeket és minden gonosz hazugságot mondanak ellenetek én érettem.” (Mt 5,11) Lukács evangéliumában hasonló biztatás található: „De mindezeknek előtte kezeiket reátok vetik, és üldöznek titeket, adván a gyülekezetek elé, és tömlöcökbe és királyok és helytartók elé visznek az én nevemért. De ebből néktek lesz tanúbizonyságotok [μαρτύριον].” (Lk 21,12–13)

Az ilyen és ehhez hasonló ígérek legszószerintibb értelmezéséből fakad tehát az az üldözések korában tapasztalható keresztyén bátorság, halálmegvető vakmerőség, amellyel eléink szembe tudtak nézni a közvetlen életveszéllyel, a mártírhalált is vállalva. A „mártírhalál” szó eredete éppen ebben gyökerezik: a halált is vállalom a Krisztusról szóló tanúbizonyságtételért, illetve a kínhalálom a tanúbizonysága, pecsétje annak, hogy valóban Krisztus tanítványa voltam és életem árán is az maradok. Nem véletlen a Péter és Pál Néró alatti római mártírhaláláról (keresztre feszítés, ill. lefejezés) kialakult

* Elhangzott a kolozsvári Protestáns Teológián, az Akadémiai Esték rendezvénysorozat 2001. november 8-i előadásaként.

¹ Mt 22,21; Mk 12,17; Lk 20,25.

hagyomány sem, melyet apokrif iratok (a *Péter Rómában*, illetve a *Pál cselekedetei*) őriztek meg számunkra. András apostol, aki a hagyomány szerint a Korinthoszi-öböl partján fekvő Patras városában Claudius idején szenvedett kereszthalált, arra a kérdésre, hogy miért mosolyog, így szól a keresztre alatt álló tanítványi sereghez: „Hát ne mosolyogjak [...] Aigeatész (a halálos ítélet szerzője) hiábavaló ravaszágán, ahogyan bosszút akar állni rajtam? Hát nem ébredt még rá arra, hogy mi mások vagyunk, mint ő és cselvetései? Nem, nem tudja megérteni ezt! Ha tudná, megértette volna, hogy lehetetlenség többé bosszút állni azon az emberen, aki Jézushoz tartozik, akit Jézus ismer.”² A történet további részében arról olvassuk, hogy a négy nap elteltével még mindig élő Andrást maga Aigeatész akarja leoldani a keresztről, az apostol azonban Istenhez fohászkodik: „Uram, ne hagyj, hogy újra leoldják Andrást a fáról, ha már egyszer odakötözték. Jézusom, ne adj át e szemérmetlen ördögnek, hiszen a Te misztériumodhoz tartozom. Atyám, ne oldjon le engem a Te ellenfeled, hiszen a Te kegyelmedből vagyok felfüggesztve. Ne alacsonyítsa le többé a kicsi azt, aki megismerte a Te nagyságodat! Krisztusom, Te magad fogadj be engem [...]”³ És meghal, mielőtt a keresztről levehetnék volna.

Az apostolok büszkén vállalt vértanúságáról szóló hagyomány hihetetlen erővel bírt. Nem kevesebbről volt szó, mint apostolságuk hiteléről. Haláluk a bizonyosság arra nézve, hogy igaz, amit tanítottak. Ahogy az imént idéztük az Úr szavait: „helytartók elé visznek az én nevemért. De *ebből* néktek lesz tanúbizonyosságotok.” Andrásnak ezért kell meghalnia a kereszten. Életben maradása az ördög kísértésének való engedés lenne, és hiteltelenítené mindazt, amit eddig tett és tanított.

Ez a gondolkodás, illetve az apostolok példájához való hűség nemegyszer arra is vezetett, hogy a következő nemzedékek keresztyénei adott esetben maguk keresték a szenvedést és halált. Kitüntetésnek számított a kínvallatás, dicsőségnek a kínhalál. A korai keresztyén vértanúakták, szenvedéstörténetek (pl. Polikárposz mártíriuma, Jusztinosz mártíriuma) mind erről tanúskodnak. A 2–3. sz. nagy alexandriai teológusa, Origenész, a hagyomány szerint levelet írt a börtönben fogva tartott édesapjának, Leónidasznak, hogy álljon ellen a kínzásoknak, családja kedvéért meg ne tagadja hitét, hanem inkább a halált válassza. Leónidasz így is cselekedett, a 18 éves ifjú pedig szemtanúja volt apja kivégzésének (Kr. u. 201–202).

Az üldözések gyakorlati jellege és kiterjedése nem volt egyforma a különböző római császárok alatt. Néro üldözései (64–68) csupán Rómára és környékére korlátozódtak, és jogilag nem igazolható egyéni ellenszenv kielégítésére szolgáltak; Domitianus (81–96) alatt egyes keresztyéneket kivégeztek ugyan, de az ítéletek jogi alapja nem volt mindig egyértelmű. A vallási momentum bírói ítéletben való alkalmazása először Traianus (98–117) alatt érvényesül következetesen, amikor a keresztyéneket „istentelenség” (a római istenek megvetése) miatt a régi vallásra alapuló birodalom ellenségeinek tekintették, és így jogilag jártak el ellenük. Ennek a kornak mindmáig üzenetértékű dokumentuma a Traianus és ifjabb Plinius (Bithynia és Pontus helytartója) közti levélváltás (111). A helytartó a keresztyének aggasztóan magas számáról, valamint az ellenük beérkezett névtelen feljelentésekről számol be az uralkodónak, és a császár tanácsát kéri. Traianus válasza – noha őt magát a keresztyénség elleni szervezett üldözés megindítójának tekinthetjük – jogi szempontból kifogástalan: egyrészt ugyanis arra

² L. *András vértanúsága*. In: *Az apostolok csodálatos cselekedetei*. Szerk. Adamik Tamás (Budapest, Telosz Kiadó, 1996). 124.

³ Uo. 127.

utasítja Pliniust, hogy a bizonyítottan keresztyéneket (ha hitükben makacsul megmaradnak) végeztesse ki, másrészt azonban inti, hogy névtelen feljelentéseket ne vegyen figyelembe, ugyanis ez „méltatlan korunkhoz”. Ha belegondolunk, hogy a pogány impérium uralkodója Kr. u. 111-ben már így vélekedett, miközben idehaza pl. a gazdasági rendőrség mind a mai napig jogi érvényt tulajdonít a névtelen feljelentéseknek, és ki vizsgálja azokat, talán nem is tűnik szemünkben olyan elmaradottnak a pogány római császárok némelyikének valláspolitikája.

Noha Traianustól kezdődően a keresztyénség jogi szempontból törvényen kívül működik, a keresztyének elleni eljárás törvényességét mind Hadrianus (117–138), mind Marcus Aurelius (161–180) megköveteli túlbuzgó vagy éppenséggel gyűlölettől elvakult helytartóitól. Sőt, egyik rendeletében – melynek hitelességét némelyek vitatják – Hadrianus azt is megparancsolta, hogy a hamis vádlókat szigorúan büntessék meg. Origenész édesapja a Septimius Severus (193–211) alatti üldözéseknek esett áldozatul, noha Severus alatt nem volt gyakori a halálbüntetés.

A második században tehát a Római Birodalom a keresztyénséggel szemben jogi eljárásokat léptetett életbe, és azok betartása fölött – több-kevesebb sikerrel – igyekeztek örködni Róma császárai. A keresztyénséget ért minden bántalom és tragédia ellenére el kell ismernünk, hogy a rendszer jogilag igazolható alapokon működött, ugyanis a keresztyének elleni fellépést Róma nem engedte át a népharagnak, megkövetelte a perek és az ítéletek törvényességét.

Ezt a jogi formát öltő üldözést, és a rákövetkező 3. század eleji viszonylagos nyugalmat a trákiiai Maximinus (235–238) és még inkább Decius (249–251) kegyetlen üldözései váltották fel. Ezen uralkodók már nem törődtek a törvényességgel vagy annak látszatával: szabad folyást engedtek a népharagnak, hogy ezáltal félelmet gerjesszenek az egyre növekvő számú és a magasabb politikai funkciókat is betöltő keresztyének között. Decius rendeleteiben már sokkal erőteljesebben érvényesül a vallási, mint a jogi szempont: az állami istentiszteleten való részvétel, az áldozás, Krisztus nyilvános megtagadása halálbüntetés terhe mellett kötelezővé tétetett.

„Adjátok meg a császárnak, ami a császáré” – hangzik Krisztus idézett parancsa az evangéliumból. Igen ám, de most a császár éppen azt követeli magának, ami egyedül Istent illeti. A Decius uralkodása alatt élő keresztyének számára lehetetlenné vált a kettős állampolgársághoz való hűség: mennyei állampolgárságukat földi állampolgárságukkal összeegyeztethetlenné tette a császári rendelet, melynek célja éppen az addig többé-kevésbé járható ún. „arany középút” lehetőségének felszámolása volt. Az Anyaszentegyház egyetlen Fejének üzent hadat a földi uralkodó, a szó szoros értelmében *Antikrisztussá* téve magát, hiszen az Úr imádása helyett [ἀντί] a maga vallásos tiszteletét követelte Krisztus tanítványaitól. A választ többen is a dánieli példában keresték, de közülük csupán némelyek menekültek meg az oroszlánok verméből. Sokan voltak azonban azok is, akik nem merték vállalni a nyílt ellenszegülést, és több-kevesebb mértékben hittagadókká váltak. Az üldözést követő korban alakul ki az az egyházi felfogás, amely a hittagadókat vagy bukottakat (*lapsi*) tetteik súlyossága alapján – különböző csoportokra osztja:

- *sacrificati* vagy *thurificati*: akik az istenek és a császár szobra előtt tömjéneztek;
- *libellatici*: akik nem áldoztak ugyan, de a hatóságoktól bizonyítványt vásároltak arról, hogy megtették;
- *acta facientes*: keresztyénségükre vonatkozó hamis nyilatkozatot tettek. Ezzel szemben a hitükben megmaradókat két csoportba sorolták:

- *confessores* (hitvallók): Jézusról vallást tettek, de túlélték a kínzásokat;
- *martyres* (vértanúk): Jézusról vallást tettek, és kivégezték őket.

A korábbi és az újabb vértanúk egyházon belüli tisztelete a deciusi rövid, de kegyetlen üldözés után hihetetlen erőre kapott. Ezzel önmagában nem is volt semmi baj, hiszen a hitbeli megerősödéshez komoly segítségül szolgálhat egyik vagy másik keresztyén vértanú példája. A gondot furcsamód inkább az életben maradt hitvallók okozták. Ezen megkínzott, nemegyszer megcsonkított emberek tekintélye, szava rendkívüli súllyal bírt bármilyen egyházi fórum előtt. Ez is természetes, hiszen az üldözések elmúltával az egyházat hiteles embereknek kellett irányítaniuk.

A confessorok némelyike azonban olyan magatartást tanúsított, ami később teológiaiag nem volt igazolható. Ezen jelenség legismertebb példája a Novatianusé. Ő a római Fabianus pápa mártírhalála után (250. jan. 20.) a 14 hónapig betöltetlenül maradt püspöki hivatal ügyeit intézte Decius üldözésének legvadabb időszakában. Nem volt megválasztott püspök, mert a római klérus úgy döntött, hogy a választással megvárja az üldözés végét, ugyanis sok lehetséges jelölt ez idő tájt börtönben volt. Amikor azonban 251 márciusában püspökválasztásra került sor, a szenvedélyes Novatianus helyett a szelídebb Cornelius választották meg. Kettejük közé az egyházba visszatérni szándékozó hittagadókkal szembeni magatartásuk vont éles határt. Míg Cornelius a bűnbánatot és vezeklést követő visszafogadás híve volt, addig Novatianus azt tartotta, hogy azokat, akik megkeresztelkedésük után követtek el hittagadást, nem lehet visszafogadni, hanem Isten ítéletére kell bízni őket.

A keresztség pillanata nagy jelentőséggel bírt az ókeresztyén hívők életében. Sokan életük végéig halogatták a megkeresztelkedést, hogy azt követően úgymond ne legyen alkalmuk bűnt elkövetni. Novatianus saját pártja szintén római püspökké választotta, az egyháztörténetírás őt – mint a hasonló okok és körülmények között korábban (217-ben) megválasztott Hippolütoszt is – ellenpápanak tartja. Az ő teológiai ellenfele lett Cyprianus (a későbbi vértanú) karthágói püspök is, aki később Cornelius (Novatianus ellenfelét) ismerte el Róma püspökének.

Cyprianus felismerte a confessorok bűnbocsátó hatalomhoz jutásának veszélyét. Az volt ugyanis a gyakorlat, hogy a confessorok a bukottak közbenjáróiként léptek fel oly módon, hogy saját érdemeikre hivatkozva az illető bukott egyháztag azonnali – vezeklés és elégtétel nélküli – visszavételét kérték az illető püspöktől. A helyzet nem csupán teológiai, de egyházfegyelmi szempontból is rendkívül kényes volt, ugyanis nem egy confessor bizonyítottan pénzt fogadott el a kiállított ajánlás ellenében. Ezt a gyakorlatot már a simonia elkerülése érdekében is meg kellett szüntetni. Cyprianus a kérdést teológiai oldalról igyekezett megközelíteni. Nagy elődje és tanítója, Tertullianus nyomán azt hirdette, hogy a hittagadás vétkét csak Isten bocsáthatja meg, a bukottaknak tehát 2–3 évig vezekelniük kell, de a confessorok tekintélyével szemben (amelyet szenvedéseik által szereztek) kifejtette azt is, hogy Krisztus mindenekeelőtt Pétert és az apostolokat ruházta fel a bűnbocsátó hatalommal, mely hatalmat az egyházban a püspök birtokolja. Alapvetően két ponton foglalt állást Novatianusék ellenében: egyrészt, hogy a hittagadókat igenis vissza lehet fogadni, hiszen van bűnbocsánat (teológiai szempont). Másrészt, a visszafogadás mikéntjét is meghatározta: a visszafogadás ne a confessorok ajánlólevelei (mintegy „föls érdemeik átruházása”) alapján történjék, hanem az őszinte bűnbánat és vezeklés, valamint a püspök Krisztustól kapott hatalmának (oldás–kötés) következményeként. Ez utóbbi azonban nemcsak teológiai, hanem egyházpolitikai szempont is volt Cyprianus részéről, aki a confessorok növekvő

hatalmával szemben a fennálló egyházi és püspöki rendet akarta megvédeni és tekintélyét biztosítani. Noha a bűnbocsánat és a visszafogadás teológiai megindoklása szempontjából mindenképpen Cyprianusnak volt igaza, az sem hallgatható el, hogy miközben Decius 250-ben lezajlott keresztyénüldözései idején Róma, Antiochia és Jeruzsálem püspökei vértanúhalált haltak, és ezalatt Novatianus állandó és közvetlen életvesztésben személyesen igazgatta a római egyház ügyeit, addig Cyprianus titkos curubisi menedékhelyéről küldött levelekkel irányította egyházát. Emberileg szólva tehát a helyes teológiai látást képviselő Cyprianusnak nem volt olyan tettekben megnyilvánuló hitele, mint a teológiailag ugyan helytelenül gondolkozó, de egyházáért mindenképpen bátrabban kiálló Novatianusnak. Cyprianus álláspontjának kialakulásában tehát az is döntő szerepet játszott, hogy karthágói püspöki tekintélyét menedékhelyéről való visszatérése után helyre kellett állítania. Novatianust és támogatóit zsinatilag kiközösítették ugyan, de ő maga Cyprianusszal együtt a Valerianus-féle üldözés (257–260) idején 258-ban mártírhalált halt. Későbbi követőinek közössége még évszázadokig létezett, tagjai a későbbi pogány üldözések idején példás hősiességgel néztek szembe a halállal, mindvégig vállalva Krisztust.

A Cyprianus és Novatianus közötti konfliktusban felismerhető a 313 előtti üldözött egyház alapvető dilemmája: minden esetben a következetes és nyilvános hitvallás segít-e a legtöbbet, vagy időnként többet ér az élő harcos – még ha titokban, elbújva harcol is – a halott hősnél? A Decius elől elrejtőző Cyprianus ugyanis így gondolkozhatott, noha 258-ban már önként jelentkezett az üldöző hatóságoknál. Az üldözött egyház tehát elismeri és nagyra becsüli vértanúit és hitvallóit, de tanbeli kérdésekben nem engedi át a szót. A vértanúság, a Krisztus nyílt megvallása, mint életideál és követendő példa az üldözöttségben élő egyház szemében azonban mégis előbbre való a visszahúzó taktikáznál, hiszen maga Cyprianus is – noha Novatianusszal teológiailag összekülönbözik – élete végén ugyanazt a hitvalló sorsot vállalja, mint ellenfele. Mint látni fogjuk, ez a nézet sokban változik a keresztyénség sorsának jobbra fordulása idején: a korábbi keresztyén vértanúk és hitvallók tisztelete megmarad ugyan, de éppen a konstantini fordulat éveiben éri sérelem a korábbi hitvallók egy részét, akik egyházipolitikai szempontból hátrányos helyzetbe kerülnek. A Donatus és a donatisták körüli vitáról van szó, melynek előzményeként be kell számolnunk a keresztyénség elleni utolsó pogány birodalmi üldözésről.

A Diocletianus-féle utolsó keresztyénüldözések (303–305) képezik az átmenetet a keresztyénség üldözöttsége és hatalomra jutása között. Diocletianus idején négyen kormányozták a birodalmat: Diocletianus keleti augustus, illetve Maximianus nyugati augustus, valamint a két caesar: Keleten Galerius (Diocletianus segédeként), Nyugaton Constantius (Maximianus segédeként). A 303-ban Galerius kezdeményezésére megindított üldözés azonban nem terjedt ki a Constantius által kormányzott területekre. A nyugati caesar ugyanis három uralkodótársa ellenében nem volt hajlandó az uralma alatt álló galliai, hispániai és britanniai keresztyének üldözésére. Az ő fia volt az a Nagy Konstantin, aki mindössze 8 évvel a Diocletianus-féle üldözések után kiadja a híres Milánói Ediktumot, melyben megengedi bárkinek a keresztyén hitre való áttérést. Ezt a híres „konstantini fordulatot” Konstantinnak a keresztyének iránt ellenséges Maxentius feletti győzelme előestéjén látott álma idézte elő, miszerint a kereszt jelent meg előtte, és hangot hallott: *e-n tou-to nika!* (ebben győzöl!) – latinul: „in hoc [signo] vinces”. Másnap zászlain a kereszt jelével leveri Maxentius seregeit, rendeletével pedig a keresztyénséget jogilag elismert státusba emeli. Ezzel a keresztyén egyház

történetének új korszaka kezdődik, melynek szintén megvoltak a maga árnyoldalai, kísértései. A világi hatalom ugyanis nem ellensége többé az egyháznak, sőt: egyre inkább a keresztyénségre alapozva teremti meg a császárok a birodalom egységét is. Ennek azonban megvan az ára: az egyetemes zsinatokat kivétel nélkül az uralkodók hívják össze, ahol vagy személyesen, vagy megbízottaik útján hol ellenőrzik, hol meg befolyásolják a teológiai vitát, az egyház ügyeinek intézését.

Ha a Novatianusék körüli vita az üldözöttségben élő egyház politikai próbája, akkor a Donatus körüli a jogilag már elismert, úgymond a hatalom szférájába bekerült egyházé. A donatizmus körüli nézeteltérés kiindulópontja az volt, hogy a Diocletianus-féle üldözés idején a korábban felsorolt elbukottak csoportja újabb kategóriával bővült, az ún. *traditorok*kal, akik az uralkodói parancs értelmében megsemmisítés végett kiszolgáltatták a szent iratokat a pogány hatóságoknak. Ez időben Caecilianus karthágói püspök is traditorság gyanúja alá esett. A szent könyvek kiszolgáltatásának körülményei azonban homályosak. Olyan vélemény is létezik, miszerint Caecilianus nem volt traditor, mert a szent könyvek elkobzása végett a templomokban kutató pogány hatóság megérkezése előtt a szent könyveket más helyre szállította, a biztosok számára pedig eretnek könyveket készített elő, és a megbízottak ezeket vitték el a szent könyvek helyett. Bárhogy is történt, tény, hogy ezenfelül magát Caecilianust szintén egy traditorsággal vádolt püspök (aptungai Félix) szentelte fel. Caecilianus személye ellen a karthágói zsinat vádat emeltek, felszentelését – mivel traditor végezte – érvénytelennek minősítették, és 311-ben, közvetlenül a konstantíni fordulat előtt, ellenpüspököt választottak Majorinus személyében, akit ellenpüspökségében a Nagynak nevezett Donatus követett. Eközben megtörténik a Konstantin 313-as rendelete, az egyház immáron a hatalom védőszárnya alól politikálhat. A római zsinat – talán nem egészen véletlenül – a letett püspök, Caecilianus mögé állt. Donatus támogatói (a későbbi donatisták) magához Konstantinhoz fordulnak, de miután az ügy kivizsgálására kiküldött római bizottság (313) és az arelatei zsinat (314) számukra kedvezőtlenül nyilatkozott, maga a császár is szigorú rendeleteket bocsátott ki ellenük. Az arelatei zsinat ugyanis kimondta a következőket: 1. csak azok a traditorok veszítik el egyházi hivatalukat, akiknek bebizonyosult ez a vétsége; 2. a traditor által végzett felszentelés is érvényes.

Míg az első zsinati rendelkezés jogilag teljesen méltányos, a második mindenképpen politikai érdekről árulkodik. Először is, *argumentum ex silentio* alapján azt mondhatjuk, hogy ha Caecilius talán nem is, felszentelője azonban biztosan traditor volt, másképp nem igazán lenne értelme a második rendelkezésnek. Ha azonban a Konstantin által 313-ban kiküldött római vizsgálóbizottság egyszer már Caeciliusnak adott ígazat, az egyház nem akar összekülönbözni a jótevő uralkodóval: a zsinatnak tehát mindenáron meg kell védelmeznie Caecilianus felszentelésének érvényét. Így aztán egy kánonjogilag, de talán teológiailag sem teljesen egyértelmű kérdésben születik elég merev döntés. Az egyáltalán nem egyszerű teológiai dilemma ugyanis a következő: az, aki adott esetben a szent könyveket hajlandó volt kiszolgáltatni a pogány hatóságoknak, milyen jogon szentelhet föl bárkit is a szolgálatra? Hiszen aki maga sem alkalmas a szolgálatra, mások alkalmassága fölött sem dönthet. Ezt azonban hadd bízzuk az előadás után következő nyilvános vitára.

A fentiek fenntartással való elfogadása ellenére sem könnyű azonban annak megértése, hogy Konstantin donatisták elleni rendeletét követően miért rombolják le jó néhány templomukat. Konstantin ezután szelídebb rendeleteket ad ki ugyan, de a kedé-

lyek lecsillapítása korántsem egyszerű. Már csak azért sem, mert a Diocletianus-féle üldözések alatt a leghalálmegvetőbb bátorságú észak-afrikai keresztyének – akik az apostoloknak az apokrif hagyomány által megőrzött példáját követve szinte kívánták a mártírhalált, és elébe mentek annak – nagyjából azonosak voltak a későbbi donatistákkal. Nem véletlenül – és ismerjük be: bizonyos szempontból méltán – illették magukat a *Milites Christi* vagy *Agonistici* (Krisztus katonái, bajnokai) névvel. Most, az üldözés után alig 10 esztendővel keresztyén hittársaik – akik mellesleg traditorokat védelmeznek – lerombolják templomaikat. Milyen jogon? Mert azt el kell ismernünk, hogy az üldözöttségben élő egyház életideálját a donatisták sokkal inkább megvalósították és képviselték, mint a Caecilius- és Félix-féle klerikusok, illetve az ő védelmezőik. Most mégis egyházi törvényen kívül vannak. A helyzetet csak súlyosbította, hogy a rajongó koldusok (*circumcelliones*) – akik magukat donatistáknak nevezték, de tulajdonképpen semmi közük sem volt a donatistákhoz – lázadásra bujtották az állami adóteher alatt görnyedező parasztokat, akik gyilkolni és rabolni kezdtek a szabadság és testvériség nevében, sőt 348-ban az ellenük küldött császári csapatokat is megtámadták. Noha, mint mondtuk, a donatistáknak tényleg semmi közük nem volt ehhez a mozgalomhoz, az egyház irántuk tanúsított magatartását ez az eseménysorozat alapvetően befolyásolta. 13 évig dühöngött ugyanis ez a parasztháború Mauritánia és Numídia területén mind az állam, mind az azzal szövetségben lévő és azt támogató hivatalos egyház ellen.

A donatistáknak az egyházba való visszatérítését legkövetkezetesebben Augustinus, az észak-afrikai Hippo Regius püspöke tűzte ki céljául. 400 körül viszonylag kedvező feltételek mellett felszólította a donatistákat a visszatérésre. Némelyek visszatértek, de a többség nem volt hajlandó alkudni. A hivatalos egyház képviselői a 405-ös karthágói zsinaton elhatározták, hogy az akkor uralkodó Honorius császár segítségét kérik. Ez szigorú uralkodói rendeleteket eredményezett, melynek következtében pénzbírság, száműzetés, testi fenytés lett sokak osztályrésze, azonfelül több templomot is elkoboztak tőlük – a lerombolás ugyanis költséges, mivel újra kell építeni. Augustinus ezután nyilvános vitára hívta őket Karthágóba (411-ben), ahol 279 donatista és 286 katolikus püspök jelent meg. Három nap eredménytelen vitája után Augustinus kimondja a Lk 14,23 önkényes értelmezésén alapuló és mindmáig vitatott elvet: „*compelle intrare*”, azaz „kényszeríts bejönni mindenkit, hogy megteljen az én házam”. A vita végén a császári biztosok a katolikusok javára mondják ki az ítéletet. Az ennek következtében megjelenő még szigorúbb császári rendeletek minden polgári jogtól megfosztották a donatistákat, és halálbüntetés terhe alatt megtiltották számukra minden nyilvános istentisztelet tartását. A korábban lezajlott mauritániai parasztháború körüli és utáni eseményekről – melyet az augustinusi „*compelle intrare*” elvvel későbbben azonosuló egyház is helyeselt – önkéntelenül is Luthernek a Müntzer-féle „rabló paraszt hordák” elleni röpirata jut eszembe... A donatisták elleni szigorú császári intézkedések következtében táboruk megritkul, és noha a vandál támadások idején szorosabban kötődnek az egyházhoz, közösségük a hetedik századig fennmarad.

Összegezésül próbáljuk meg összefoglalni a donatisták tanítását: szerintük az igaz egyház nemcsak a tan helyességében, hanem az egyes tagok felelősségében és tisztaságában áll; követelték az egyház abszolút tisztaságát, a bűnösöket azonban valódi bűnbánat után ismét felvették a közösségbe. Vallották, hogy a szentség hatása a kiszolgáltató tisztaságtól is függ – talán ezen a ponton mutatható ki eltérés a korábbi egyházi tanítástól, mert a katolikus egyházból áttérteket újrakeresztelték. Ez azért volt hagyo-

mányellenes gyakorlat, mert már korábban elfogadott nézet volt, hogy a Szentháromság nevében végzett keresztség érvényes, még ha eretnek szolgáltatta is ki azt.⁴ Rendkívül és talán túlságosan haladó volt azonban a donatisták azon nézete, miszerint az egyháznak és az államnak semmi köze egymáshoz, és az állam nem avatkozhat bele az egyház ügyeibe. Ennek az ellenkezője történik ugyanis a birodalom államvallásává alakuló keresztyénséggel: császárok hívják össze a zsinatokat, az uralkodó néhol eretnek teológiai tanokat támogat (pl. Konstantin egy ideig az arianizmust, II. Theodosius a monofizitizmust), és mindannyiszor Isten kegyelme óvja meg az egyházat egy-egy politikai érdekből fakadó kánon vagy hitvallás szentesítésétől (adott esetben egy császári lovasát hátáról végzetesen levető bokros ló személyében). Ki értelmezi és érvényesíti hát helyesen a krisztusi intelmet: „adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené?”

„Elegendő harc, hogy a múltat be kell vallani” – írja József Attila. Bűnbánattal kell elismernünk, hogy a donatisták minden túlkapásaik ellenére a legmélyebb – és a 4. század elejéig legerőteljesebben megmaradó – egyházi tradíciót képviselték, különösen ami a hithez való ragaszkodást és következetességet illeti. Kortársaiknál élesebben látták, hogy az állam pozitív viszonyulásának is megvannak a veszélyei, és támogatásáért az állam nagy árat kér az egyháztól: az egyedül Krisztusnak, mint az egyház egyedüli Fejének járó feltétlen hűséget. Ez a cezaropapizmus, a trón és az oltár feltétlen szövetsége válik a keleti egyház és a későbbi ortodox autokephal nemzeti egyházak túlélési alapfilozófiájává, mely nemegyszer a mindenkori hatalom feltétlen kiszolgáltatását jelenti az egyház fennmaradása érdekében, noha ennek eléréséhez erkölcsileg nem mindig igazolható eszközöket is igénybe kell venni. A „compelle intrare” birodalmi segédlettel megvalósított augustinusi elve nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy a politikailag „helyzetbe került” egyház felhasználja az államot azok ellen, akik az egyházi hagyománynak egyik legősibb életideálját – a Krisztus melletti, megalkuvás nélküli töretlen apostoli kiállást – talán leghívebben képviselik. Ha valamilyen szempontból, akkor a donatistákkal szembeni egyházi-állami fellépés vonatkozásában feltétlenül megszívlelendő Lord Acton kemény, de nem minden valóság alapot nélkülöző figyelmeztetése: „az egyház akkor panaszkodik az üldözés miatt, amikor nem üldözhet másokat”. A mindkét helyzetben – az illegalitás és üldözöttség, illetve a legalitás és a hatalmi pozíció állapotában – jelentkező kísértések figyelembevételével, a századunk lanyhuló nyugati keresztyénségét megmentő állam-bácsi példáját látva szinte feltehetőnek látszik a kérdés: vajon nem jobb-e az egyháznak az üldözöttség állapota, mint a hatalmi pozíció?

---

⁴ Ezen a nézeten volt pl. Cyprianusszal szemben István pápa (254-257), de így döntött a 314-es arelatei zsinat is.